

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
А. А. АЛТМЫШБАЕВ атындагы ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 09. 22. 657 Диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда
УДК: 141.319.8 (575.2) (043)

**Акматов Өмурзак Сарытайович
ФИЛОСОФИЯЛЫК АНТРОПОЛОГИЯ АЛКАГЫНДАГЫ
ГУМАНИСТИК ПАРАДИГМАЛАРДЫН
СОЦИОЖАРАТЫЛЫШТЫК ЖАНА
СОЦИОМАДАНИЙ ТАБИЯТЫ**

Адистиги: 09.00.11 – социалдык философия
философия илимдеринин доктору окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган
диссертациянын
АВТОРЕФЕРЕТЫ

БИШКЕК - 2024

Диссертация Ош мамлекеттик университетинин Философия жана политология кафедрасында аткарылган.

Илимий кеңешчиси: [Карабеков К. К., философия илимдеринин доктору, профессор];
Бекбоев Аскар Абдыкадырович, философия илимдеринин доктору, профессор,
КРнын Улуттук илимдер академиясынын академик
А.А.Алтмышбаев атындагы философия институтунун
башкы илимий кызматкери

Расмий оппоненттери:

Жетектөөчү мекеме:

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, философия
илимдеринин кандидаты,
доцент**

Алымкулов З. А.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык иштин актуалдуулугу. Адам табиятын, анын социалдык-биологиялык өбөлгөлөрүн, генезиси менен эволюциясын, изилдеген илимий тармактын (антропология, тарыхый антропология, социалдык антропология жана маданий антропологиянын) соңку теориялык бедели – жогорку деңгээлдеги концептуалдык модели – философиялык антропология болуп саналат. Ал адам табияты менен маңызын, анын болумушка, тиричиликке, ой жүгүртүү менен акыл-эске жана эмоцияга карата болгон купуя мамилелерин иликтеп, азыркы адамдын социалдык-философиялык портретин түзүүгө жөндөмдүү.

Философиялык антропология – адам маңызы менен жашоосун (сущность и существования) талдай турган философиялык илимдердин татаал тармагы. Ал – «адам философиясы» деп аталган түшүнүктөн айрымаланып, бүтүндөй адам жөнүндөгү философиялык түшүнүктөрдүн жалпыланышы, бирдиктүү бир системага салынышы болуп эсептелет. Философиялык антропология – адам маңызын конкреттүү тарыхый фазадагы конкреттүү адам менен байланыштырып карабайт жана ал адам жөнүндө жалпыланган түшүнүктү (жалпы адамга тиешелүү мүнөздөрү аркылуу) аныктайт. Философиялык антропология – адам маселелеринин бардык көп кыйырларын терең талдоого умтулгандыгы менен айрымаланат. Адам парадигмасындагы социомаданий жана социожаратылыштык жагдайлардын, рационалдуулук менен иррационалдуулуктун; философиялык темпорализмдин, уникалдуулук менен универсалдуулуктун, чектүүлүк менен чексиздиктин, жоопкерчилик менен парздардын; азап чегүү, жарашуу, келишүү, куткаруу философиясынын, жашоо маңызы менен окуялардын ошондой эле, рухий кырдаалдардын өз ара биримдиги – философиялык антропологиянын объектиси.

Философиялык антропология – философиялык илимий тармак катары XVIIIк. И.Канттын окуусунан башат алат десек болот. Мындай жыйынтыктын айрым негиздери И.Канттын философиядагы төңкөрүшү жана

анын категориялык императив концепциясы болуп эсептелет. XXк. 20-ж. Германияда Макс Шелер (1874-1928) тарабынан анын “Космостогу адамдын абалы” (1928) деген эмгегинде ошол мезгилдеги жана ага чейинки адам философиясы тууралуу илимий түшүнүктөр жана концепциялар жалпыланган. Мындан тышкары Философиялык антропология методологиялык мүнөзгө ээ, б.а. анын адам тууралуу теориялык жыйынтыгы башака адамга байланыштуу илимий изилдөөлөрдүн таянычы болуп эсептелет.

XXI кылымдын негизги глобалдык проблемалары жалпыадамзатты ааламга карата бирдиктүү философиялык рефлексия даражасында ой жүгүртүүнү шарттап олтурат. Алар: жер шарындагы калктын санынын көбөйүшүнөн улам (2025-30-жылдары – 9миллиардга көбөйүшү болжолдонууда) тамак-аш, азык-түлүк тартыштыгынын пайда болуусу, 2025-жылга карата азыркы өндүрүлгөн тамак аштын көлөмүн жок дегенде 50%га жогорулатуу зарылдыгы болжолдонууда; Гималайдын айланасында: Кытай, Индия жана Пакистан; Палестина менен Израилдин; Орто Азиядагы мамлекеттердин: Өзбекстан, Тажикстан, Казахстан жана Кыргызстан аймагында суу таңкыстыгы жаралып, ичүүчү таза суунун жетишсиздиги күтүлүүдө; энергетиканын жетишсиздиги (газ, нефти ж. б.) социалдык муктаждыкты жаратууда; – климат проблемасы – жер шарындагы орточо температуранын жогорулоосу, суу ташкындары, жер көчүүлөр ж.б. – социалдык жашоону туруксуздандырууда.

Жалпы эле, дүйнөлүк социалдык кырдаал – экономикалык, саясий, этикалык, технологиялык жана диний карама-каршылыктардын негизинде болуп көрбөгөндөй чыңалып турганда жалпы адамзаттын, ошондой эле жеке адамдын социалдык турпаты улам барган сайын курчуп барат. Коомдук зарылдыкка айланган ааламдашуу процесси аймактык гана эмес, менталдык интеграцияланган кубулуштарды байма-бай жаратууда. Аталган объективдүү мүнөздөгү факторлордун өктөм таасиринен улам, буга чейин белгилүү болгон антропологиялык түшүнүктөрдүн чек-ченеми, семантикалык алкагы азыркы конкреттүү-тарыхый кырдаалга коопшой калды.

Менталдык мүнөздөгү коомдук–мамлекеттик түзүлүш жаңы цивилизациялык кырдаалга туш болгон опурталдуу учурда, көнүмүш моралдык ченемдерге кедерги сапаттар арбып бараткан кырдаалда адамга мүнөздүү универсалдуу касиет-дөөлөттөр кыйла мезгил сактала берээри белгилүү. Демек, белгиленген универсалдуу дөөлөттөр менен жаңы пайда болгон локалдуу мүнөздөгү рухий кубулуштардын өз ара карама-каршылыгын адекваттуу аңдоо – философиялык антропологиянын маанилүү маселеринен.

Мындан тышкары, нанотехнология, санариптегштирүүнүн коомдук турмуштагы ролу жогорулаган сайын жасалма интеллект менен адамдын ортосундагы мамиленин келечеги антропологияны “философиялаштыруу”, гуманисттик парадигмаларды өзгөргөн кырдаалга ылайыкташтыруу көйгөйүн жаратты. Эркиндик, теңдик, калыстык сыяктуу парадигмалык мүнөздөгү түшүнүктөрдү, “эрк”, “жакшылык”, “жамандык”, “абийир”, “милдет” өңдүү этикалык концептердин мазмундук талаасын туура аныктоо аркылуу, адамдын адамдык беделин тактоо жана сактоо зарылдыгы жаралды.

Жогоруда белгиленген дыкат изилдөөнү талап кылган опурталдуу жагдайларды жөнгө салуу үчүн зарыл болгон концепцияларды иштеп чыгуу жалпы эле философиялык антропологиянын, ошондой эле жаңы өбөлгөлөнгөн гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданиятын аңдоонун актуалдуулугун шарттап турат. Анткени, мындай нуктагы илимий изилдөөнүн конкреттүү жыйынтыктары адамдын учурлаш жүрүм-турумун турукташтырууга, ал жүрүм-турумдарды жөнгө салуучу моралдык дөөлөттөрдүн калыптанышына шарт түзөт.

Жогоруда белгиленген глобалдык проблемалар жалпыадамзаттык социалдык проблемалардын детерминанты болуу менен, материалдык-социалдык кризиске, андан рухий-экзистенциалдык кризиске алып келүүдө. Анткени, мына ошондой социалдык кризистер – баалуулуктардын алмашышына түрткү берип, адамдарды “жашоо үчүн күрөштө” түрдүү психикалык депрессияларга, стресстерге, эркисиздик менен алсыздыкка –

чүнчүгөн маанайга кабылууга аргасыз кылууда. Демек, глобалдык проблемалар – макро жана микрокосмдук диалектикалык контекстте аалам менен адамдын социожаратылыштык жана социомаданий мамилелерине, адамдын биосоциалдык жана рухий маңызына карата конструктивдүү социалдык философиялык антропологиялык алкакта ой жүгүртүүнү талап кылууда. Мындай талап өзгөчө жалпыадамзаттык проблемалар алкагындагы философиялык антропологиянын ордун, аларды чечүүдөгү гуманисттик философиянын парадигмалык маңызын илимий-концептуалдуу талдоого алууну шарттап олтурат.

Философиялык антропологиялык методология – адам жашоосунун бардык жагдайларын гуманисттик интеграциялоого – социомаданий калыптоого жана гармониялуу өнүктүрүүгө багытталган. Ал – өз тармагына адам болмушунун антропогенездик алкагынын көптөгөн жагдайларын камтып турат. Анда: адам табияты менен маңызы, адам субъективдүүлүгү, адам уникалдуулугу, адамдагы «Мен», «Мен жана сен», «Мен, сен жана башкалар» маселелери камтылган. Мындан сырткары интуиция, ишеним, сүйүү жана мээрим, азап чегүү, коркуу, сагынуу, кусалануу, өксүү, баштан кечирүү, тобокел салуу, улгаюу менен карылык, жалгыздык, өлүм менен өлбөстүк жана аларга карама-каршы келген кубануу, сүйүнүү, эргүү, кумарлануу, бакыт, тагдыр сыяктуу эмоциялык чыныгы субъект же, пассивдүү объект абалындагы социалдык кыймылдын маргиналдуу кубулушун айкындап туруучу экзистенциалдык тематикалар чагылдырылат. Ал инсандын ички убакыт жана мейкиндик дүйнөсүнүн реалдуу барлыкка карата аракет этүүсүн аныктоочу индивидуалдуулуктагы болмуштун маңызын концептуалдуу талдоого жөндөмдүү.

Философиялык антропология алкагындагы социалдык философиянын концепт-аппараты өзүнө ой жүгүртүүнүн универсалдуу мүнөздөгү философиялык категориялар менен формаларды камтып турат. Анда: адам жана коом, маданийлүүлүк менен табийгыйлуулук, социалдык аракеттер менен социалдык мамилелер, эркиндик менен көз карандылык, жуурулушу

менен конфликт, өлүм менен өлбөстүк, бакыт менен бактысыздык, сүйүү менен махабат, кумар менен ырахат, жаштык менен карылык, өнүгүү менен чегинүү, кайгы менен кубаныч, өкүнүч менен сүйүнүү, арман менен ийгилик, кусалануу менен сагыныч, эргүү менен толкундануу, убакыт менен мейкиндик, кырдаал менен абал, тандоо менен аргасыздык, тобокелчилик менен маргиналдуулук, жашоо образы менен жашоо кыймылы, коммуникация ж.б.у.с камтылган. Айрыкча философиялык антропологиянын проблематикасында универсалдуулук менен уникалдуулуктун экилик кесилиши негизги мааниге ээ. Ал адам табиятына берилүүчү априордук жана тоталдык формадагы генетикалык шарттуулук менен социомаданий нормаларды, турмуштук катастрофалар менен жашоо маңызын, социалдык аргасыздык менен индивидуалдык эркиндикти камтып турат. Мындан сырткары тигил же, бул социумдун ар кандай социалдык залалдуулуктардан, глобалдуу проблемалардан, айрыкча социалдык-экологиялык терс кубулуштардан сактануунун, эгерде андай кубулушка кириптер болгон болсо, андан арылуунун методологиялык маселелерин үйрөнүүгө жардам берет. Азап чегүүчү же, кризистик абалдагы социумдун жашоо дүйнөсү жөнүндөгү идеялардын философиясын түзүп, аларды жөнгө салуунун философиялык жоболорун түзүүгө жөндөмдүү. Өзгөчө адам болмушунун көп түрдүүлүгүн: анын этникалык, аймактык, тектик, курактык, тарыхый, табийгый-менталдык жана индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн жалпы адамдык алкак менен айкалыштырып кароодо интерпретациялоого көмөк бере алат. Бул процессте жеке адамды коомдук жалпылоо тенденциясы, же, бардык эле адамдарды бирдей баалоо түшүнүгү оң жана терс натыйжа берээри өзүнчө маселе. Анткени, жашоодо бакытка умтулуудагы социалдык-укуктук бирдей теңдештирүү аракети социалдаштыруу контекстинде максатка ылайыктуу келсе, ошол эле учурда ар бир адамдын уникалдуу табиятын, андагы кайталангыс, өз алдынчалык адамдык касиеттерин, баалуулуктарын тааныбагандык терс натыйжага алыш келээри анык.

Жогоруда учкай белгиленген концептуалдык жагдайлар диссертациянын илимий-теориялык актуалдуулугун таасын айгинелеп турат.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иш төмөнкү илимий-изилдөө иштери менен байланышат. Алар:

- диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтмышбаев атындагы Философия институтунун тематикалык планына кирет;

- Ош МУнун Философия жана политология кафедрасынын “Философия жана социогуманитардык илимдерди изилдөөнүн концептуалдык-методологиялык негиздери” аттуу илимий тематикасынын алкагында иш алып барат;

- КРнын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин мамлекеттик социалдык буйрутмасына ылайык, “Чексиз мүмкүнчүлүктөр” долбоорунун алкагында “Повышение трудовой и общественной активности лиц с инвалидностью и пожилых граждан через развитие социальной предпринимательской деятельности, путём обучения основам бизнеса” аттуу 2023-2024-жылдар аралыгында өткөрүлүүчү иш-чараларга илимий-методологиялык жардам көрсөтүлүп жатат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн негизги максаты – салыштырмалуу соңку илимий тармак – философиялык антропологиянын абстрактуулуктан конкреттүүлүккө багыт алган концептуалдык маңызын, имманенттүү социалдык-тарыхый табиятын тастыктоо аркылуу социожаратылыштык жана социомаданий шартталган жаңы гуманисттик парадигмаларды ырааттуу изилдөө болуп эсептелет. Бул учкай белгиленген максаттын илимий муктаждыгы гуманисттик парадигмалар деп аталган антропологиялык мүнөздөгү социомаданий

моделдерди адекваттуу андоонун зарылдыгы менен шартталган. Жогоруда белгиленген максатка ылайык изилдөөнүн төмөнкү **милдеттери** аныкталды:

- изилдөө объектсинин учурдагы теориялык деңгээлин аныктоо максатында философиялык антропология багытындагы илимий-изилдөөлөргө аналитикалык синопсис жүргүзүү;

- кыргыз профессионалдык философиялык эмгектериндеги антропологиялык сегменттердин логикалык жана семантикалык өзгөчөлүктөрүн; кыргыз кыртышындагы антропологиялык мүнөздөгү философияларды айкындоо;

- философиялык антропологиянын фундаменталдык илимий жоболорунун социотабияттык жана социомаданий факторлорун конкреттүү-тарыхый ыкманын негизинде аныктоо;

- философиялык антропологиянын башка маанилеш илимий тармактардан айрымаланган концептуалдык манызын жана логикалык табиятын теориялык рефлексия катарында тастыктоо;

- гуманизмдин типологиялык өзгөчөлүктөрүн жана социомаданий парадигмаларын айкындоо;

- адам маңызын жана табиятын антропологиялык тариздеги философиялык модель катары интерпретациялоонун мазмундук талаасын соңку илимий концепт катары чечмелөө;

- адам парадигмасынын соңку мезгилде сунушталган трансгуманисттик долбоорун жана этикалык доктринасын аксиологиялык (баалуулук) кубулуш, праксиологиялык аракет катары реконструкциялап, аталган антропологиялык концепциялардын логикалык табиятын ырааттуу талдоо;

- философиялык антропологиянын алкагындагы гуманисттик парадигмалардын онтологиялык контексттерин – социожаратылыштык жана социомаданий шарттарын моделдештирүү аркылуу алардын эпистемалык табиятын аныктоо.

Диссертациялык изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизи – дүйнөлүк философиянын классиктеринин антропологиялык идеялары,

теориялык жалпылоолору, ошондой эле кыргыз философторунун философиялык антропологияга, айрыкча гуманисттик парадигмаларга тиешелүү концептуалдык изилдөөлөрү.

Философиялык антропология алкагындагы гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданий табиятын адекваттуу аныктоо максатында пайдаланылган конкреттүү-илимий **методдор**: анализ жана синтез; салыштырмалуулук; феноменологиялык; экзистенциалдык; тарыхый-логикалык; абстрактуулук жана конкреттүүлүк; аксиоматикалык ж.б.

Аталган методдор изилдөөнүн контекстине ылайык түрдүү комбинациялык ыңгайларда колдонулду. Мындай методдор адам табияты менен маңызын, андагы жашоо баалуулуктарын, феноменологиялык жана экзистенциалдык кубулуштарын усулдук нукта локалдаштыруу менен абстракциялаштырууга, конкреттештирүү менен жалпылаштырууга концептуалдуу талдоо менен синтездөөгө көмөк берди.

Мындан сырткары, эпистемологиялык, аксиологиялык, праксиологиялык, коммуникативдик, семиотикалык жана социодетерминанттык мүнөздөгү айрым теориялык жоболор – философиялык антропологияны моделдештирүүнүн методологиялык негизи катары колдонулду.

Диссертациялык иштин илимий жаңылыгы. Азыркы мезгил-мейкиндиктин кооптуу континууму менен учурлаш, соңку геосаясий тилкелердин өзгөчө кырдаалы менен шартталган философиялык антропологиянын маңызы, анын социожаратылыштык жана социомаданий табияты конкреттүү гуманисттик типологиянын, гуманисттик парадигмалардын, трансгуманисттик долбоордун жана этикалык доктринанын алкагында изилденгендиги менен шартталган.

Бул аталган илимий жаңылык катары мүнөздөлгөн жагдай төмөнкү концептуалдык констаталар аркылуу конкреттештирилди:

- философиялык антрополгия ареалында (анын ичинде кыргыз профессионалдык философиясында) өкүм сүргөн гуманисттик мүнөздөгү адам маңызына арналган илимий-изилдөөлөргө аналитикалык талдоо жүргүзүлүп, алардын теориялык дараметтери тастыкталды;

- кыргыз кыртышындагы ойлом материалдары аркылуу протоантропологиялык философемалардын социалдык-философиялык сегменттери дааналанды;

- философиялык антропологиянын онтологиясын өбөлгөлөгөн социотабияттык жана социомаданий факторлор гносеологиялык рефлексия иретинде каралып, алар болумдук кубулуш катары тастыкталды;

- философиялык антропологиянын концептуалдык маңызы менен логикалык табияты азыркы көпкырдуу геосаясий кырдаалдын опурталдуу алкагында адам маңызын объективдүү аңдоонун адекваттуу формасы экендиги таасындалды;

- гуманизмдин типологиялык өзгөчөлүктөрүн дааналаган теориялык жоболордун социомаданий табияты жана парадигмалык концепт-белгилери айкындалды;

- “адам маңызы жана табияты” деп аталаган заман менен учурлаш антропологиялык парадигманын мазмундук тилкеси түшүнүктүшүнүмдөрдүн алкагы катары такталды;

- адам парадигмасынын трансгуманисттик долбооруна жана этикалык доктринасына аксиологиялык талдоо жүргүзүлүп, анын праксиологиялык маңызы ачылып берилди;

- конкреттүү-тарыхый гуманисттик парадигмалардын эпистемалык кудуретинин социожаратылыштык жана социомаданий өбөлгөлөрү такталып, алардын болочогу аныкталды.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү.
Диссертациялык изилдөөнүн практикалык натыйжаларын келечек муундарга гуманисттик багыттагы: альтруисттик, этикалык, эстетикалык, экологиялык, экономикалык жагдайларда тарбия берүүдө, жалпы эле социалдык-

гуманитардык ишмердүүлүк чөйрөсүндө пайдаланууга болот. Өзгөчө: адам зоболосун, адамдын космикалык жана социалдык мейкиндиктеги орду менен ролун бийик тутуу; бардык материалдык жана рухий, абсолюттук жана күнүмдүк баалуулуктарды мурастоо; табиятты сүйүү, кооздук менен сулуулукту, асылдык менен сонундукту, ыймандык менен адептикти, айкалыштыруу; табият менен шайкеш жашоо сыяктуу асыл сапаттарды калыптоо идеяларын өнүктүрүүдө абдан маанилүү.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Классикалык философиялык антропология – адамдын жалпы турпатын – табиятын, маңызын, болумун изилдөөдө дээрлик объективдүү жагдайларга (биогендик өбөлгөлөргө, объект-субъектилик мамилелерге) басым жасап, табийгый алкак менен чектеп, анын жан дүйнөсүнө: акыл-эстик, сезимдик жана эрктик (субъектилик) жагдайларына классикалык илимий методологиянын үстөмдүгүнүн натыйжасында жетишээрлик денгээлде көңүл бурбай келген. Адам – табияты боюнча парадоксалдуу (экилик) кубулуш экендиги, бир эле учурда социалдык кырдаал чөйрөнүн субъектиси да, объектиси да экендиги эске алынган эмес. Адам турпатын адекваттуу аңдоодо бири-бирине кынапталган онтогенез менен филогенездин айкалышын туюндурган методологиялык жобо толук кандуу колдонулбай келген. Натыйжада, адам маңызы классикалык объект-субъектилик методологиянын алкагында интерпретацияланып, анын “ички мени”, “менталдык көрөңгөсү” көлөкөдө калган. Философиялык антропологиянын калыптанышы, гуманисттик парадигмалардын өнүгүшү менен ушул учкай белгиленген көйгөй эске алынып, адамдын жан дүйнөсүн (субъектилик жагдайларды) иликтөөгө ык коюлду. Адам бир эле мезгилде бардык коомдук катнаштардын субъектиси гана эмес, объектиси да экендиги, тириктин тиричилиги кыймылдаткыч күчкө, “социалдык дүрмөткө” ээ экендиги талашсыз.

2. Дүйнөтүзүлүш тууралуу түшүнүктүн байыркы архаикалык формасы – философема. Ал – дүйнөтаанымдын, нерсе-кубулуштарды аңдоого, жалпылоого болгон аракеттин алгачкы артефакты – логикалык тариздеги

инструменти. Философемалар, этникалык мейкиндикте жаралгандан улам этникалык мүнөз күткөн этнофилософемалар улуттук кыртыштан өнүп чыккан дүйнөлүк философиянын пайдубалы. Кыргыз философиясынын башаты да – мифтик, мифоэпикалык, диний философемалар болуп эсептелет. Байыркы мейкиндик менен мезгилдин өзгөчө кыйырына кынапталган адам (киши, пенде, тирик, макулук, жандык) жөнүндөгү баёо ойлом формалары философемалык мүнөздө болгон. Азыркы мезгилдеги адам түшүнүгүнүн түпкү теги – философемаларда. Ушундан улам соңку учурда адам көйгөйүн изилдөө кандай илимий-теориялык зарылдык болсо, анын башаты болгон адам философемаларын иликтөө ошондой эле концептуалдык зарылдык болуп эсептелет. Мындан тышкары, дагы бир тарыхый-конкреттүү жагдай – ар бир элдин социомаданий баалуулуктары, гуманисттик парадигмалары бүткүл дүйнөлүк гуманисттик ойлом эволюциясынын бир салаасы – бөлүгү катары өнүгүп келгендиги талашсыз.

3. “Социалдык” жана “табият” түшүнүктөрүн кыйла бийик деңгээлде синтездеген логикалык татаал “социожаратылыштык” түшүнүгү адамды курчап турган чөйрөнү – табияттын, коомдун өтмө-катар ажыралгыс биримдигин туюндурат. “Социожаратылыштык” концепциясы табийгый жана социалдык түзүмдөрдү бири-бири менен байланыштуу өзүнө тиешелүү мыйзам ченемдердин натыйжасында жөнөкөйдөн – татаалга багытталган эволюциялык кыймылдагы бирдиктүү система катары түшүндүрмөлөйт. Бул концептуалдык идеянын түпкү фундаменталдык нугу “табият” менен “коомдун” өз ара аракетинен түзүлгөн “жандуу” чөйрө. Ал – табияттын коомго, коомдун табиятка тийгизген (оң жана терс) таасири аркылуу түзүлөт, уюмдашат деген тариздеги уңгулуу концепт менен байланыштуу. Демек, “адам табияты”, “адам маңызы” деп аталган социобиологиялык кубулуштарды адекваттуу аңдоо үчүн ал түшүнүктөрдүн социожаратылыштык өбөлөлөрүн кылдат иликтөө зарыл. Бул белгиленген методологиялык ыңгай социотабийгый түзүмдөрдүн өзгөчөлүктөрү болуп саналган биочөйрөнү – глобалдык экотүзүм, коомду биочөйрөнүн

подсистемасы катары кароого негиз түзөт. Коом – табият түзүмүнүн негизги элементтери, функционалдык байланыштары жана факторлору менен өбөлгөлөнгөн. Табият менен коомдун экологиялык карама-каршылыгы түзүмдүк зарылдык болгон алмашуу процесстеринин дискреттүүлүгү менен түшүндүрүлөт. Экологиялык туруктуулук – түзүмдүн туруктуулугу, социотабийгый экотүзүмдүн туруктуулугу, ал эми ал туруктуулук табият менен коомдун “акыл-эстүү” карым-катнашы менен шартталат.

4. Адам болумун, анын ички табиятын аныктап турган негизги факторлордун бири – адам маңызы көйгөйү. Ал философиялык антропологиянын түйүндүү маселелеринин бири жана адам экзистенциясынын (жашоонун, тириликтин, тиричиликтин) пайдубалын түзөт. Адам болуму адамдын жалпы биосоциалдык турпатын, рухий жандүйнөсүн, эс-акыл дараметин, аңсезимин, түшүнүгүн, моралдык кудуретин туюндурган өтө кеңири татаал түшүнүк. Философиялык антропологиянын алкагында адам маңызы (болуму) адамдын өзүн-өзү аңдоосу, өзүн-өзү таануусу (рефлексиясы), өзүн-өзү түшүнүүсү менен тыгыз байланышта каралат. Адам жашоосу, тиричилиги – адам маңызынын көрүнүшү болуп эсептелет. Адамдык парасат (адам маңызы, феномени) – адамдын адамдыгын аныктап турган экзистенциалдардын (сапаттардын) өз ара биримдик жыйындысы. Адам өзү жашап турган чөйрөгө ылайыкташып гана чектелбестен, ал аны (чөйрөнү) өзүнүн ишмердүүлүгү менен максаттуу багытта өзгөртөт. Адам табияты менен маңызы, адам субъективдүүлүгү менен анын уникалдуулугу, адам «мендиги», интуиция, ишеним, сүйүү маселелери; ошондой эле экзистенциалдык: азап чегүү, сагынуу, кусалануу, өксүү, баштан кечирүү, тобокел салуу, жалгыздык, улгаюу менен карылык, өлүм менен өлбөстүк жана аларга карама-каршы келген кубануу, сүйүнүү, эргүү, кумарлануу, бакыт, тагдыр сыяктуу масштабдуу концепттер – философиялык антропологиянын социжаратылыштык жана социомаданий факторлор менен өбөлгөлөнгөн татаал маселелерден.

5. Объективдүү мүнөздөгү ааламдашуу процесси тамыр жайгандан бери, гуманизмдин диапозону кеңейип, анын глобалдык форматы пайда болду. Өзөгү ар кыл этникалык кубулуштардан түзүлгөн менталдык көпкырдуулукту туюндурган “универсалдуу” социомаданий кырдаалда өкүм сүргөн гуманисттик глобализм – улуттук, расалык, диний коопшпостуктун шартында жалпыадамзаттык баалуулуктарды сактоого аракеттенип, “калыстык”, “тынчтык”, толеранттуулук”, жана “социалдык тилектештик” сыяктуу дөөлөттөрдү глобалдаштырууга умтулат. Глобалдуу гуманизмдин фундаменталдуу жобосуна ылайык, социомаданий көптүрдүүлүккө карабай, ар бир адам (ар бир мамлекет) бирдей укукка, бирдей мүмкүнчүлүккө ээ болушу зарыл. Мындай, этникалык ар түрдүүлүк менен коомдук биртүрдүүлүктү тогоштуруп, жалпы максатты көздөгөн гуманисттик кырдаалды түзүүнүн жолу – маданий аралык диалог жана кызматташтык. Диалог, кызматташтык, социалдык кызыкчылыктарды айкалыштыруу аркылуу гана “жакырчылык”, “ачкачылык”, “теңсиздик”, “экокризис” өңдүү өнөкөт-өксүктүктөрдүн глобалдык формалары менен күрөшүүгө болот. Глобализм – алкакташтыруу катары, синергетика – “сызыксыз өнүгүүнүн” постулаты катары эки башка кубулуш, бирок алардын методологиялык ыкмаларын үзүрлүү пайдалануу – глобалдык гуманизмдин негизги талабы. Анткени, синергетика – адамзатты жана ааламды камтыган татаал сызыктуу эмес, системалардын өз алдынча түзүлүшүнүн теориясы катары адамга жана дүйнөгө болгон жаңы көз карашты калыптандырууну камтыйт. Глобалисттик гуманизм менен синергетиканы айкалыштыруу адам менен адамдын, коом менен табияттын мамилелеринин жаңы, иштиктүү форматын жаратат.

6. Ар бир адам индивидуальдуу жандуу организм, бирок анын маңызы коомдук түзүлүш, коомдук мамилелер жана табийгый чөйрө менен тыгыз байланышта. Ал өзүндөй эле өзгө адамдар, аркыл уюмдашкан социалдык институттар менен социомаданий эреже-нормалардын негизинде өз ара максаттуу алака түзүп, чөйрө-кырдаал менен шартталат жана өзүнүн комплекстүү ишмердүүлүгү аркытлуу конкреттүү-тарыхый кырдаалды

трансформациялоого катышат. Мындай бири-бирине таасир берип, бирине-бири өбөлгө болгон эки тараптуу кырдаалда социомаданий фактор баалуулуктар системасын түзүү аркылуу өзгөчө мааниге ээ болот. Аталган социомаданий фактор менен бирге, тарыхый, экономикалык жана биосоциалдык өбөлгөлөр “адам-табият” мамилелерин өркүндөтүүнүн кыймылдаткыч күчү болуп эсептелет. Адам – бири-бири менен байланышкан жана бирин-бири шарттаган, табияты боюнча ар түрдүү болгон муктаждыктар жана жөндөмдүүлүктөр системасына ээ – биопсихосоциалдык жандык.

7. Философиялык антропологиянын соңку мезгилдеги парадигмаларынын бири – “адамды өркүндөтүү” концепциясы. Бул аталган концепция – айрыкча соңку мезгилде өнүккөн илимий-технологиялардын натыйжасында “адам табиятын”, “адам маңызын” өркүндөтүүгө арналган философиялык антропологиянын трансгуманисттик формасы. Сөз болуп жаткан концепциянын негизги трансгуманисттик идеясы – адам азыркы учурдагы заманбап технологиялар (биотехнология, нанотехнология, ген инженериясы, жасалма интеллект) аркылуу өзүнүн эволюциялык потенциалын позитивдүү нукта жогорулата алат. Адам өр тартып жогорулоого, өзүн-өзү жаңы кырдаалда татыктуу реализациялоого; интеллектуалдык, эмоционалдык, социалдык жана рухий өнүгүүгө табийгый түрдө умтулат. Умтулуунун натыйжасында, моралдык баалуулуктарды, адекваттуу кызыкчылыктарды, орундуу максаттарды иштеп чыгып, өзүнүн учурлаш идентүүлүгүн камсыз кылат. Ушундан улам “адамды өркүндөтүү” парадигмасы соңку мезгилдеги постгуманисттик философия алкагындагы прогрессивдүү тенденция болуп саналат. «Адамды өркүндөтүү» парадигмасы – мезгилдин шарданы менен алга умтулуунун (максаттуу аракеттин) ыкмасы жана программасы.

8. Философиялык антропологиянын дагы бир түйүндүү парадигмасы – гуманисттик этика. Адамдын адамдык дөөлөтүн, парасатын бийик тутуп, татыктуу жашоого шарт түзүүгө, социалдык адилеттүүлүктү камсыз кылууга кантип жана кандайча жетишүүгө болоорун аныктоо – аталган парадигманын пайдубалы. Гуманисттик этика үчүн ар бир адам кымбат, уникалдуу жана

кайталангыс дөөлөт. Гуманисттик этика – адам укуктарына, ар бир адамдын индивидуалдуу автономиясына басым жасай турган “адам доктринасын” иштеп чыгууга аракеттентет. Билим берүү тармагын, маданиятты өнүктүрүү аркылуу дүйнөлүк тынчтыкты, улут, мамлекет аралык тилектештикти орнотууга умтулат. Адам доктринасы кеңири мааниде – адам табиятын, адамдын дүйнөтүзүлүштөгү ордун аныктаган касиеттердин жыйындысын жалпылап туюндурган маанилик мейкиндиги кенен түшүнүк. Адам деген ким (эмне)? Адамдыктын параметрлери болуп эсептелген баалуулуктардын түйүнү, адам укуктары жана милдеттери кандай түшүндүрүлөт? Адам аны курчап турган табийгый-социалдык чөйрө менен кандайча алакада болуш керек? Ушул сыяктуу фундаменталдуу көйгөйлөрдүн логикасын чечмелөө, аларды илимий түшүндүрүү – адам доктринасынын лейтмотиви болуп эсептелет. Адамдын инсандык кайети – анын моралдык аң сезиминин, тиричилик жашоо образынын негизи болуп эсептелет. Гуманисттик этика, андагы адам доктринасы – адамдын жан дүйнөсүнүн эволюциясын, өркүндөөсүн адекваттуу аңдоого; жакшылык менен жамандыктын, адилеттүүлүк менен адилетсиздиктин, эркиндик менен кулчулуктун, бакыт менен бактысыздыктын, эмгек менен ырахаттын табиятын терең түшүнүүгө жана аныктоого жардам берет. Адамдын акыл-эстүү жандык катары жашоосунун максаты – абсолюттуу жакшылыкка жетишүүгө умтулуу жана бул максатка адамдык позитивдүү сапаттарды өркүндөтүү аркылуу жетишүү болуп саналат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Сунушталган негизги илимий жоболор менен тыянактар изденүүчүнүн жеке салымы болуп эсептелинет. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары төмөнкү илимий иш аракеттер жана долбоорлор менен байланышат. Алар: -Ош МУнун Философия жана политология кафедрасынын “Философия жана социогуманитардык илимдерди изилдөөнүн концептуалдык-методологиялык негиздери” аттуу илимий тематикасынын алкагында илимий макалалар жарык көрүүдө; -КРнын эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин мамлекеттик

социалдык буйрутмасына ылайык, “Чексиз мүмкүнчүлүктөр” долбоорунун алкагында “Повышение трудовой и общественной активности лиц с инвалидностью и пожилых граждан через развитие социальной предпринимательской деятельности, путём обучения основам бизнеса” аттуу 2023-2024-жылдар аралыгында өткөрүлүүчү иш-чараларга илимий-методологиялык жардам көрсөтүлүп жатат.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы.

Диссертациянын негизги тыянактары жана жоболору автор тарабынан төмөнкү илимий конференцияларда жана семинарларда апробацияланды. Алар: Краткий экскурс в историю некоторых философских терминов (макала). “XXI кылымда билим берүү таалим-тарбия системасындагы гумандуулук багыттарды өнүктүрүү” аттуу регионалдык конференцияда. (2002-жылдын 18 декабры).-Ош: ОшМУ; Молло Нияздын этносаясий көз карашы (макала). “Улуттук аң-сезим жана мамлекеттүүлүк”. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгына арналган ИПКнын материалдарынын жыйнагы. – Ош, 2003; Чыгыш ойчулдарынын гуманисттик идеяларындагы сүйүү проблемалары / “Индия и Кыргызстан: взаимодействие цивилизаций” аттуу эл аралык илимий конференция. -Ош, 2003; Социалдык мобилизация түшүнүгү жана анын социалдык аспектилери /“Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление” аттуу аймактык илимий конференция. Вестник ОшГУ. – Ош – 2004; Азыркы шарттагы кыргыз улуттук социомаданий проблемалары жана социалдык институттар /“Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление” аттуу аймактык илимий конференция. Вестник ОшГУ. – Ош – 2004; Социалдык институттар улуттук социомаданий динамиканы интеграциялоочу борбор катары / «Эгемендүү Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык, саясий, рухий өнүгүүсү жана келечеги» аттуу ИПКнын материалдары. ОшМУ, Ош – 2005; Социалдык иштердин гуманисттик-философиялык негиздери / «Ош мамлекеттик университетинин жарчысы» илимий журналы.– Ош 2009; Молло

Нияздын гуманисттик философемалары (монография). -Ош, 2013;
Когнитивные условия функционирования методологических требований /
«Высшая школа Казакстана». – Алматы, 2014; Студенттердин таанып билүү
өз алдынчалуулугу аркылуу кесипке багыттоо /“Ош мамлекттик
университетинин жарчысы” илимий журналы №4 чыгарылыш. -Ош, 2015;
Адамдагы гуманисттик-экзистенциалдык маңыз / Республикалык илимий-
теориялык журнал. ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА. №12, Бишкек –
2016; Неопозитивизм как неотделимая часть западной философии / «Наука
новые технологии и инновации Кыргызстана» аттуу журнал: № 11. 2017.
Бишкек – 2017; Социалдык иштер алкагындагы Адам субъективдүүлүгүнүн
маңызы / “Ош мамлекттик университетинин жарчысы” илимий журналы
Атайын чыгарылыш, – Ош, 2017; Өспүрүмдөргө жана жаштарга карата
социалдык тарбия /“Ош мамлекттик университетинин жарчысы” илимий
журналы. Атайын чыгарылыш №2 – 2018; Кыз-келиндерге карата социалдык
мамиленин социожаратылыштык жана социомаданий өңүттөрү /«Наука новые
технологии и инновации Кыргызстана» аттуу журнал: Бишкек – 2018;
Мектепке чейинки жана мектеп жашындагы балдардын социалдашуусундагы
социалдык педагогиканын орду / Республикалык илимий-теориялык журнал.
ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА. Бишкек – 2018; Социалдык иштер
багытындагы кесиптик жогорку билим берүүдөгү философиялык
антропологиянын орду /“Ош мамлекттик университетинин жарчысы” илимий
журналы. Атайын чыгарылыш, №3, – Ош, 2019; Социалдык иштердин
кесиптик этикасындагы инсандык субъективдүүлүк маселеси /“Ош
мамлекттик университетинин жарчысы” илимий журналы. Атайын
чыгарылыш, №3, – Ош, 2019; Социалдык иштердин экзистенциалдык
өңүттөрү; Ош МУнун “Записки молодых учёных” аттуу илимий журналы.
Атайын чыгарылыш, №2, –Ош, 2022; Кыргыз гуманисттик идеяларынын
экзистенциалдык маңызы / Ош МУнун “Записки молодых учёных” илимий
журналы Атайын чыгарылыш, №2, –Ош, 2022; “Humanistic Philosophical
Foundations of Social Work”; “Sustainable Development Risks and Risk

Management-A Systemic View from the Positions of Economics and Law”, Advances in Science Technology& Innovation-IEREK Interdisciplinary Series for Sustainable Development”. 2023; Морально-этические понятия в контексте философской антропологии /Международный журнал: гуманитарных и естественных наук №2-2 (89). 2024. С.160-167; К концептуальной характеристике философской антропологии /Международный журнал: гуманитарных и естественных наук № 2-2 (89).2024. С.167-174.; Адамдын социожаратылыштык өнүгү: социалдык ишмердүүлүктөрдүн эволюциясы жана коомдук аң сезимдин детерминанты /Международный научно-теоретический журнал: Наука, новые технологии и инновации кыргызстана № 1. 2024. С.187-190; Философиялык антропологиянын тарыхый-логикалык маңызы /Международный научно-теоретический журнал: Наука, новые технологии и инновации кыргызстана № 1. 2024. С.191-194. Философиялык антропологиянын классикалык жана постклассикалык интерпретациясы / ИЗВЕСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ №1.С. 147-153; Социально-футурологические идеи калыгула Бай уулу в контексте философской антропологии / ИЗВЕСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ №1.С. 154-162.

Мындан сырткары Ош МУдагы тематикалык багыттагы атайын лекциялык жана семинардык сабактарда, атайын курстарда апробацияланды.

Диссертациянын натыйжаларынын толук жарыяланышы. Иштин негизги илимий жыйынтыктары 26 илимий макалаларда жарыяланды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Иштин түзүлүшү изилдөөнүн негизги максаттарына жана милдеттерине ылайыкталган. Диссертация киришүүдөн, сегиз параграфты камтыган төрт баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмегинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү – 290 бет. Пайдаланылган адабияттардын саны – 250.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө: диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугу; изилденүүчү теманын приоритеттүү илимий багыттары, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы; изилдөөнүн максаты жана милдеттери; диссертациялык иштин илимий жаңылыгы; алынган натыйжалардын теориялык жана практикалык маанилүүлүгү; диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору; изденүүчүнүн жеке салымы; диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы жана диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы, диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү көрсөтүлдү.

Биринчи бап “Философиялык антропология: илимий-аналитикалык синопсис жана философемалар” – деп аталып, ал эки параграфтан турат. Анын *биринчи параграфы* “Философиялык антропология алкагындагы илимий-изилдөөлөргө аналитикалык синопсис” – деп аталып, анда: философиялык антропология алкагындагы илимий-изилдөөлөрдүн түрдүү ареалы менен өңүттөрүнө, тарыхыйлуулугу менен социалдык маңызына, теориялык системалуулугу менен прагматикалуулугуна ж.б.у.с. абалдарына аналитикалык синопсис жасалат.

Биринчи баптын *экинчи параграфы* “Кыргыз кыртышындагы философемалар жана илимий-теориялык сегменттер”– деп аталып, дүйнөлүк философиялык агымдардагы антропологиялык түшүнүктөр менен түшүнүмдөрдүн түрдүү контексттерде талдоолорго алынгандыгына токтолуу менен анын алкагындагы Кыргыз кыртышындагы философемалык формалар менен илимий-теориялык сегменттерге концептэккурс жасалган. Анда Кыргыз кыртышындагы илимге чейинки философемалык формалары, Советтик доор менен тагдырлаш келген кыргыз философиясынын илимий калыптануу мезгилиндеги, постсоветтик жана соңку мезгилдеги

антропологиялык изилдөөлөрдүн ракурсу – ошондой эле, анын “күнгөйтескей” өңүттөрү талдоого алынган.

Экинчи бап “Философиялык антропологиянын методологиялык негиздери жана теориялык маңызы” – деп аталып, ал төмөнкүдөй эки параграфтан турат. Анын *биринчи параграфы* “Философиялык антропологиянын социотабияттык жана социомаданий рефлексиясы” – деп аталат. Аталган жагдайга ылайык изилдөөнүн негизги багыты философиялык антропология алкагындагы гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданий табиятына, аларга карата философиялык рефлексия даражасында концептталдоо жүргүзүлөт. Изилдөө нугу – “табият” менен “маданият” түшүнүктөрүнүн кең жана тар маанилерине, адамдын ааламдагы “макрокосмдуулугу” менен “микросмдуулугуна” жана алардын диалектикалык шайкештигине бурулат.

Экинчи баптын *экинчи параграфы* “Философиялык антропологиянын концептуалдык маңызы жана логикалык табияты” – деп аталып, анда төмөнкү мазмун каралат. Философиялык антропологиянын алкагында негизги изилдөө тема – адам болмушу, анын табияты менен маңызынын факторлук детерминанттары катары: табият, коом, маданият жөнүндөгү бири-бирине диалектикалык чырмалышкан бирдиктүү, системалык бүтүндүк, дүйнө (космос), алардын өз ара байланышкан, бири-бирине ыкталуу таасири жана өз ара шартталышы каралган. Философиялык антропологиянын концепт аппаратындагы ой жүгүртүүнүн универсалдуу мүнөздөгү философиялык түшүнүктөр менен категориялары: *адам жана коом, маданийлүүлүк менен табигыйлуулук, социалдык аракеттер менен социалдык мамилелер, эркиндик менен конфликт, өлүм менен өлбөстүк, бакыт менен бактысыздык, кырдаал менен абал, тандоо менен аргасыздык, тобокелчилик менен маргиналдуулук, жашоо образы менен жашоо кыймылы* сыяктуу тематикалар камтылган. Айрыкча философиялык антропологиянын проблематикасында универсалдуулук менен уникалдуулуктун кесилиши

негизги мааниге ээ. Өзгөчө адам болмушунун көп түрдүүлүгүнүн этникалык, аймактык, тектик, курактык, тарыхый, табийгый менталдык жана жекелик өзгөчөлүктөрү философиялык интерпретацияланат. Философиялык антропологиянын негизги багыты адам имманенттүүлүгүн таанууга, адамды трансценденттик түшүнүүдөн оолактоо багыттары талдоого алынат. Философиялык антропологиянын – адам маселелеринин бардык көп кыйырларын терең талдоого умтулгандыгы аныкталат.

Үчүнчү бап “Гуманисттик антропологиянын социотабияты жана социомаданий реконструкциясы” – деп аталып, ал төмөнкүдөй эки параграфтан турат. Анын *биринчи параграфы* “Гуманизмдин типологиялык өзгөчөлүгү жана концептуалдык аналитикасы” – деп аталат. Анда: Гуманизмдин социалдык табияты, типологиялык өзгөчөлүктөрү жана анын коомдун түрдүү абалдары менен кырдаалдарына, коомдук аң сезимдин динамикасына ылайык көп кырдуу социомаданий өңүттөрдө эволюцияланышы концептуалдуу талдоого алынат. Гуманизмдин структурасындагы теориялык жана практикалык жагдайлардын абалдары бөлүп көрсөтүлөт. Гуманизмдин практикалык ишмердүүлүгүндөгү түрдүү ареалдары талдоого алынат. Алар: светтик-секулярдык гуманизм алкагындагы эволюциялык, ноосфералык, экологиялык жана жарандык Гуманизм; теисттик же, диний гуманизм.

Үчүнчү баптын *экинчи параграфы* “Адам маңызы – антропологиянын философиялык табияты” – деп аталып, анда төмөнкү мазмун каралат. Алар: Адам ишмердүүлүктөрүнүн генезиси жана эволюциясы, адам табияты жана маңызы, адам маңызындагы объективдүүлүк менен субъективдүүлүк, адамдагы купуялуулук, универсалдуулук менен уникалдуулук сыяктуу жагдайлар. Адамдын биологиялык, социалдык жана рухий жагдайларына карата антропологиялык көп кырдуу концепциялар талдоого алынат.

Төртүнчү бап “Адам парадигмасынын трансгуманисттик долбоору жана этикалык экспликациясы” – деп аталып, ал төмөнкүдөй эки параграфтан турат. Анын *биринчи параграфы* “Адам табиятынын

постклассикалык долбоору”– деп аталат. Анда ХХ кылымдын соңу, ХХI кылымдын башындагы адам философиясынын негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири катары дүйнөгө илимий (сциентисттик) көз караш жеке концептуалдык мааниге ээ болгон натыйжаларды пайда кылаары иликтенет. “Адамды өркүндөтүү” маселесинин “жакшыртуу”, “жогорулатуу” парадигмаларынын оң жана терс жагдайлары, “күнгөй-тескей” талаш-тартыштары технологиялык каражаттар менен адамдын табиятын активдүү өзгөртүү кызматын аткарган кыймылдардын алдыңкы орунга чыгышы – концептуалдуу талдоого алынат.

Төртүчүнчү баптын *экинчи параграфы* “Гуманисттик этиканын доктринасы”– деп аталып, төмөнкү мазмун каралат. Анда, Адам идеалынын түрдүү типтеринин арасында гуманисттик этика – адептик идеал өзгөчө орунга ээ болуу менен ар бир адам үчүн бүткүл адамзаттын жашоо ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө кошкон салымын аныктоого багытталгандыгы; Гуманизмдин этикалык контекстиндеги адамдын жан дүйнөсүнүн байлыгы, анын өркүндөшү – Адамдык ыймандаражасынын бийиктиги менен кеңдиги аксиологиялык жана праксиологиялык контекстте талдоого алынат. Аталган параграфта Гуманисттик этиканын парадигмасы – адмдын этикалык изгилиги: биринчи кезекте – адамдын өзүн рухий өркүндөтүү, андан коомду гуманисттик өркүндөтүү, соңунда аалам (табият) менен шайкеш өркүндөө максатында кызмат өтөөрү концептуалдуу көрсөтүлөт.

Корутунду бөлүгүндө диссертациялык изилдөөнүн мазмундук талаасында камтылган антропологиялык тариздеги конкреттүү-тарыхый ойлом материалдары социалдык-философиялык өнүттөн жалпыланып, ал жалпылоолордун илимий натыйжасы он эки пункттан турган концептуалдык бүтүм катары түзүлдү. Алар төмөнкүлөр:

1. Адам түшүнүгүн парадигма иретинде комплекстүү изилдөө, фрагментардык (тармактык) концепттерден айрымаланып, методологиялык мүнөздөгү синтетикалык же, синтездик концепцияны колдонуп адам

табиятын жана маңызын изилдөө ыкмасы соңку мезгилде жаңы өнүгө баштаган – философиялык антропологияга таандык. Классикалык философия – адам турпатын биологиялык алкак менен чектеп, анын акыл-эстик, сезимдик жана эрктик (субъектилик) өз алдынчалуулугуна, уникалдуу жаратмандык мүмкүнчүлүгүнө жетишерлик денгээлде баа бербей келгендиги белгилүү. Классикалык философия – адамдын парадоксалдуу экилик биосоциалдык табиятын – ал бир эле учурда социалдык абалдын субъектиси да, объектиси да экендигин толуккандуу эске алган эмес. Объект жана субъект түшүнүктөрүн ыксыз абсолютташтыруунун натыйжасында адам болуму (тириликти) түшүнүгү “классикалык жана постклассикалык ыкмалардын” көлөкөсүндө калган. Мындай методологиялык оош-кыйыш кырдаал классикалык философиянын метафизикалык (объективдүүлүккө басым жасоо) өзгөчөлүгү менен түшүндүрүлөт. Бул белгиленген кырдаал философиялык антропологиянын калыптанышы менен өнүгүшүнүн пайдубалы болуп эсептелет. Адам ар дайым өзүнүн чектелген табийгый алкагынан чыгууга умтулат. Адамдын өзгөрмөлүү табиятынын ички логикасы мына ушул “адамдык умтулуу” менен түшүндүрүлөт. Адам тууралуу эмпирикалык ойлор материалдарын теориялык жалпылап, фрагментардык концепттерди абстракциялардын бүтүндүгү катары кароого умтулуу – философиялык антропологиянын негизги өзгөчөлүгү болуп эсептелет.

2. Адам жана анын ишмердүүлүгү, коом түзүмү жана коомдук болмуш менен тыгыз байланышкан социотабияттык жана социомаданий факторлор универсалдуу эволюциянын конкреттүү-тарыхый көрүнүшү болуп эсептелет. Аталган эки фактор табият менен коомдун экилик коэволюциясынын натыйжасында пайда болгон: “табият менен социумдун” жана “социум менен маданияттын” бирин-бири шарттаган өз ара катнашын синтездеген кубулуштарды туюндурат. Философиялык антропология адам табиятын жана маңызын иликтеген тармак. Ал – конкреттүү адамологиянын абстрактуу жагдайы (көрүнүшү, кубулушу, туундусу) катары “табият менен социумдун” жана “социум менен маданияттын” бирин-бири танган, биринен-бирине

өткөн илимий-теориялык туундусу болуп эсептелет. Адам – бир бүтүндүктөгү турпат. Ал социалдык реалдуулук катары “социотабият”, же тактап белгилегенде социум менен табияттын айкалышкан биримдигинен жаралган кубулуш менен түздөн-түз байланыштуу. Дал ошондой эле, адамдын социомаданий маңызы коомдошкон адамдардын өз ара алакасы – коомдук болум, ага мүнөздүү маданий баалуулуктар менен аныкталат.

3. Табият – Коом – Адам үчилтиги учурдагы экзистенциалдардын зат-маңызын түзгөн ажыралгыс бир БҮТҮНДҮК: бүгүнкү адамзат жашоо-тиричилиги, анын деңгээли аталган (бири-бирин өбөлгөлөгөн, шарттаган, бирине-бири көз каранды) үчилтиктин өз ара байланышы аркылуу аныкталат. Табият – коомго, коом – табиятка, табият менен коом – адамга, адам – коом менен табиятка таасир берет. Натыйжада табият-коом-адам карым-катнашы универсалдуу мүнөзгө ээ болуп, көп тармактуу биримдикти – экотүзүмдү жаратат. Аталган экотүзүм эгоисттик эмес гуманисттик антропологиянын же, антропологиялык альтруисттик гуманизмдин өлчөмү менен алкагын аныктайт. Гуманисттик антропологиянын же, антропологиялык гуманизмдин онтогенетикалык негизи – табиятта коомдун (адамдын) изи бар; адамда (коомдо) табияттын изи бар. Коом белгилүү деңгээлде “антропологиялашкан табият” (“коомдошкон табият”) болуп эсептелет.

4. Табийгый чөйрө – коомдук жашоо-турмуштун (аны өбөлөглөп турган) зарыл шарты. Ал эми, коом – табияттын кыйла кенири бүтүндүгүн туюндурган социеталдык түзүм болуп саналат. Адам жер шарынын “ичке кабыкчасы” катары андан абстракцияланган геочөйрөнүн алкагында (чегинде) тиричилик өткөрөт. Геочөйрө бир эле убакта адамга таасир бере турган жана андан таасир ала турган аймак. Ал – коомдун өндүрүш процессине кептеле интеграцияланган коомдук жашоонун (болмуш экзистенциясынын) зарыл шарттарын түзгөн табияттын бир бөлүгү. Геочөйрөсүз (фауна жана флорасыз) адам болумун элестетүү мүмкүн эмес. Адам үчүн социалдык кырдаал кандай мааниге ээ болсо, геочөйрө да

ошондой эле мааниге ээ. Адамдык парасат, акыл менен эмоциянын айкалышы, “адамдын күн сайын адам болушу” геочөйрө менен да аныкталып турат. Адамзаттын көп кырдуулугун туюндурган жүрүм-турум, адат, мүнөз, менталит геофакторлордун, социомаданий факторлордун, биопсихикалык факторлордун конкреттүү-тарыхый үзүрү болуп эсептелет.

5. Философиялык антропологиянын кыргыз кыртышын өткөн кылымдын 40-50-жылдарында башат алган тарыхый-философиялык, онтологиялык жана гносеологиялык мүнөздөгү илимий-теориялык изилдөөлөр түзөт. Айрыкча кыргыз профессионалдык философия айдыңындагы адам парасатын, маңызын, касиет-белгилерин жалпылаган эмгектер философиялык антропологиянын тилкесине түздөн-түз тиешелүү. Адамды адекваттуу таанып билүүдөгү эс-акыл, ой (ойлом), диदारлашуунун, адам болумунун, билим сегменттеринин, нарк-насилдин (А.А.Салиев, А.А.Брудный, Ж.Б.Бөкөшов, Н.К. Кулматов) маанисин, адамдын инсандык касиеттерин, социалдык-психологиялык жагдайларын изилдөөнүн жыйынтыктарынан алынган илимий натыйжалар тикеден-тике жана кыйыр түрдө философиялык антропологияга тиешеси бар.

5.1. Социомаданий контексттин мазмундук сегменттерин өзүнө сиңирип, тарыхый-эволюциялык мүнөзгө ээ болгон, биздин изилдөөбүздүн диапозонуна (тилкесине) кыйыр же түздөн-түз таандык кыргыз профессионал философиясында терең иликтенген “ой”, “психотазис”, “психологиялык маданият”, “диदारлашуу” (общение), “маалымат” (билим), “чынчылдык”, “инсан”, “өзүн-өзү аңдоо” түшүнүктөрүнүн семантикалык диапозону антропологиялык концептке ээ. Анткени, ал түшүнүктөр адам маңызын аныктаган негизги категориялар, алар аркылуу адам өзүнүн түпкүрдөгү оюн, сезим-туюмун, максат-тилегин туюндурат; ошол түшүнүктөрдү колдонуп адамдар бири-бири менен байланышып, карым-катнаш түзөт.

5.2. Дүйнөлүк философиялык антропологиянын бир саласы катары кыргыз кыртышындагы адамдын түрдүү өңүтүнө (тирик, пенде киши (инсан) ж.б.) айкын баа берүү, алардын социалдык маңызын аныктоо – объективдүү заралыдыкты жаратат. Албетте, инсандын адамдык сапаты менен анын аң сезиминин ортосундагы байланыш, адамдын аң сезимдик калыптанышындагы эң оболу анын генетикалык (тукум куучулук) башатындагы түпкү идиреги, табийгый каалоосу менен умтулуусу – объективдүү кубулуш (М.М. Амердинова). Бирок, адамдын түрдүү өңүттөрүнө, индивидуалдуу автономиялык өз алдынчалыктарына кандай гана маани бербейли, Чыгыш философиясынын, анын алкагындагы Кыргыз этноменталдык өзгөчөлүгүнө ылайык социоборбордук иерархиянын личносттун калыптанышына тийгизген таасири чоң. Анткени, личносттун калыптануусу менен өнүгүүсүндө кыргыз коомчулугунун салттуу жашоо образы (Р.Д.Стамова) маанилүү фактор бойдон кала берет.

Адам – аалам объективдүүлүгүн адамдаштырууга далаалат кылган субъективдүү кубулуш. Ал – дүйнө реалдуулугун, анын маңызын өзүнө жакындатып топтоштуруп, жан дүйнөсүнө сиңире алат. (Г.С.Токоева) Коомдук аң сезимдин кандай гана өңүтүн албайлы, анда адам табийгый дүйнөнү адамдык (социалдык жана рухий) тандоонун, түшүнүмдүн, элестөөнүн, прогноздоонун жана моделдөөнүн алкагында жашайт. Ал – космикалык жана анын алкагындагы социалдык мейкиндиктин макро жана микро абалында жашап жатып, мезгил менен мейкиндикти багынткысы келет. Анын каалоосу менен умтулуусу чексиз. Ошондуктан адам дайыма дүйнөгө ээлик кылууга умтулат. Ал өзүнүн пенделик жашоосунун чектүүлүгүнө (убактылуу) акылы жетип туруп, кыял-сезими менен чексиздикти – түбөлүк жашоону эңсейт. Анын кишилик (личносттук) чыгармачыл-изденүүчүлүк идиреги, көркөм-таанымдык кыялый сезимдери, рухий-интеллектик дарамети өзүнүн денелик (биологиялык) чектелүүсүнө “ээ-жаа бербей” түбөлүк боштондукка чугууну саматат. Ал анын чексиз

эркиндикке болгон умтулуусу. Мындай умтулуу – адамдын геочөйрөдөгү жашоо менен чектелбестен космикалык кеңири мейкиндикке болгон эңсөөсүнөн кабар берип турат. Анын өзү адамды антропогенездик изилдөөдөгү Дарвиндик теориянын реалдуулугунан күмөн жаратат. Мына ошондай көз карашта философиялык антропология – адамдын антропогенездик купуялуулугуна терең маани берип, анын генезистик табиятын изилдөөдө бир жактуулукка жол бербейт жана плюралисттик мамиле кылууну көздөйт.

6. Философиядагы антропология – адам маңызын туюндурууга багытталган илимий тармактардын теориялык натыйжаларын логикалык жалпылоонун натыйжасында жаралган жана анын квинтэссенциясы “адам – эмне” деген суроо-парадигма менен байланыштуу. Эгерде, “адам деген эмне” деп аталган туюнтманын ички логикасы жалпы адам маңызы тууралуу ойтутумдун сырткы фактору катары мүнөздөлсө, “адам – эмне” логико-гносеологиялык парадигмасы адам маңызынын социобиологиялык табияты менен байланыштуу. Философиялык антропология биринчиден, адамды адамдык касиеттердин жыйындысы катары аңдап, ал эми адамдык касиеттердин жыйындысы адамдын акыйкат-чындык (дейсивтельность) менен өзөктөш өздүгүн “менин” аныктаарын тастыктайт; экинчиден, адамдын жашоосуна, адам болумуна, адам тириликке басым жасайт; үчүнчүдөн, жалпы субъект жөнүндөгү тарыхый-логикалык “адам философиясын” социомаданий контексте ылайык конкрттештирет. Философиялык антропологиянын концептуалдык өзөгү – “адам жөнүндөгү трансценденттик акт – философиялык рефлекс, ал эми философиялык рефлекс – аң сезимдин имманенттүү логикасы”.

7. Философиялык антропология – адамдын эң маанилүү суроолоруна, анын тагдыры, жашоо жана өлүм, адам жашоосунун мааниси жөнүндөгү болмуштун көйгөйлөрүнө адекваттуу жооп берүүгө багытталган. Аталган суроолордо камтылган маселелерди чечпей туруп, адамзат жашоосунун

жеткилең стратегиясынын оптималдуу моделин иштеп чыгуу мүмкүн эмес. Ансыз адам өзүн-өзү адекваттуу түшүнө албайт, өзүнүн жашоо максаттарын жана милдеттерин, дүйнөдөгү миссиясын даана тастыктай албайт. Мындай түшүнүксүз кырдаалда, адам илимий алкактын чегинен чыгып, дин, парапсихология, экзистенциалдык философия тармагына кайрылууга аргасыз болот. Бул жагдайдан алып караганда, философиялык антропология – адам экзистенциясынын негизин түзөт.

8. Философиялык антропология – адам маселелеринин бардык көп кыйырларын терен талдап, жалпылоого умтулгандыгы менен өзгөчөлөнөт. Философиялык антропология – адам философиясы: анда адам маселелериндеги социомаданий жана социожаратылыштык жагдайлардын, рационалдуулук менен иррационалдуулуктун; дүйнөгө карата адамдык мамилелердин, философиялык темпорализмдин, уникалдуулук менен универсалдуулуктун, чектүүлүк менен чексиздиктин, жоопкерчилик менен парздардын; азап чегүү, жарашуу, келишүү, куткаруу философиясынын, жашоо маңызы менен окуялардын, рухий кырдаалдардын өз ара биримдиги камтылган. Конкреттү адам менен абстрактуу мүнөздөгү “ада” түшүнүгүнүн дал келиши (тождество), айрымасы жана ажыралгыс биримдиг талданат.

9. Светтик гуманисттерди айрым антропологдор фундаменталдуу принциптердин жоктугу үчүн сындашат. Мындай кемтикти толуктоо максатында гуманисттик аксиология менен гуманисттик этика пайда болот. Светтик гуманизмде фундаменталдуу принциптер – гуманисттик аксиология менен гуманисттик этиканын сегменттери таптакыр жокко эсе деп кескин сыңдоо негизсиз. Анткени, жалпы таанымдык мааниде, адам түшүнүгүнүн эволюциясы адамзат билиминин жөнөкөйдөн татаалга багытталган зарыл табияты менен тыгыз байланыштуу. Антропоонтологиялык терминдер менен туюндурганда, ноосфералык гуманизм үчүн адам – «абсолюттук башталгыч биосоциокосмикалык жандык катары каралат». Гуманизмдин философиялык-антропологиялык ыкмасынын жактоочулары гуманизмди инсан жөнүндөгү

идеялардын призмасы аркылуу ушул дүйнө таанымдын жана ага байланыштуу практиканын толук субъектиси катары карашат. Ошол эле учурда гуманизмдин философиялык жана антропологиялык аналитикасы, изилдөөнүн бул чөйрөсүнүн жактоочуларынын пикири боюнча, «күчтүү, калыптанган салттарга ээ эмес, гуманисттик антропологиянын изилдөө методологиясы иштелип чыга элек, көйгөйлүү чөйрөсү, негизги багыттары, мектептери, мамилелери так аныктала элек. Мындай “сынчыл” пикирдин негизи бар, анткени гуманизмге антропологиялык талдоо жүргүзүү боюнча соңку учурда алгачкы гана аракеттер көрүлүүдө.

10. Жашоонун манызы – адам баалуулуктарынын жана стратегиялык максаттарынын системасы. Ал – адамдын бардык иш-аракетинин негизги багыты, интегратору, адамдын иш-аракетин, анын жашоо образын, жолун, тагдырын тандоону аныктайт. Бул адамдын өмүрүнүн узак мезгилине (же бүтүндөй өмүрүнө) болгон стратегиялык көйгөй. Жашоонун манызы – адам жетектеген идеалдардан жана адамдын иш-аракетин аныктоочу милдеттен көрүнүп турат. Адам антропологиясынан айрымаланып жашоо антропологиясы – “болумдук мотивдер” менен өбөлгөлөнөт. Ал эми “болумдук мотивдер” – адамдын биосоциалдык табияты менен түшүндүрүлөт.

11. “Адамды өркүндөтүү” парадигмасы илимий чөйрөдө да кеңири талкууланып, биоэтиканын борбордук маселеси катары каралат. Ал учурда постгуманисттик философиялык тенденциянын алкагында адамдык өнүгүүнүн приоритеттүү парадигмасы болуп саналат. «Адамды өркүндөтүү» парадигмасы – бул аракеттин ыкмасы жана программасы. Философиялык антропологиянын фундаменталдуу критерийлерине ылайык, аталган парадигма аралаш постгуманисттик парадигмалардан айырмаланып, адамдын жалпы өнүгүү дискурсуна жооп берет.

12. Гуманисттик этика адамдын жан дүйнөсүнүн татаал эволюциясын – жакшылык менен жамандыктын, адилеттүүлүк менен адилетсиздиктин,

эркиндик менен кулчулуктун, бакыт менен бактысыздыктын, эмгек менен ырахаттын табиятын “толук кандуу” түшүнүүгө жана аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Гуманисттик этика – жашоо искусствосунун негизи, ал эркин жана аңдалган адеп-ахлактын формасы. Жеке адамдын конкреттүү жашоосунун алкагы менен айрым учурда дал келе бербеген, өзгөлөрдүн өзгөчөлүгүн эске алган моралдык императив.

ДИССЕРТАЦИЯ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕР:

1. Чыгыш ойчулдарынын гуманисттик идеяларындагы сүйүү проблемалары // Индия и Кыргызстан: взаимодействие цивилизаций (к 2200 летию Кыргызской государственности). Мат. международной научной конференции.-Ош, 2003.-202 с. 84-86-б.б.
2. Социалдык мобилизация түшүнүгү жана анын социалдык аспектилери //Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление //Мат. Региональной конференции посвященной году социальной мобилизации и добросовестного управления. Вестник ОшГУ №1. спец. выпуск. – Ош - 2004. 10-12-б.б.
3. Азыркы шарттагы кыргыз улуттук социомаданий проблемалары жана социалдык институттар // Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление //Мат. региональной конференции, посвященной году социальной мобилизации и добросовестного управления. Вестник ОшГУ. №1. спец. выпуск. – Ош - 2004. 17-19-б.б.
4. Социалдык иштердин гуманисттик-философиялык негиздери //« Ош МУнун жарчысы» илимий журналы.– Ош 2009. №4. 121-123-б.б.
5. Молло Нияздын гуманисттик философемалары. -Ош, 2013. 128 б.
6. Студенттердин таанып билүү өз алдынчалуулугу аркылуу кесипке багыттоо //“Ош мамлекттик университетинин жарчысы” илимий журналы №4 1чыгарылыш. -Ош, 2015. 194б.

7. Адамдагы гуманисттик-экзистенциалдык маңыз // Республиканский научно-теоретический журнал. ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА. №12, 2016. Бишкек – 2016. 254-256-б.
8. Неопозитивизм как неотделимая часть западной философии // Журнал: «Наука новые технологии и инновации Кыргызстана» № 11. 2017. Раздел – 3. Бишкек – 2017. С.186-190.
9. Социалдык иштер алкагындагы Адам субъективдүүлүгүнүн маңызы //“Ош МУнун жарчысы” илимий журналы Атайын чыгарылыш (4), – Ош, 2017.199-201-б.
10. Өспүрүмдөргө жана жаштарга карата социалдык тарбия //“Ош МУнун жарчысы” илимий журналы. РИНЦ. № 2 – 2018. 26-29-б.
- 11.Кыз-келиндерге карата социалдык мамиленин социожаратылыштык жана социомаданий өңүттөрү // Журнал: «Наука новые технологии и инновации Кыргызстана» № 12. 2018. Бишкек – 2018. 144-147-б.
- 12.Мектепке чейинки жана мектеп жашындагы балдардын социалдашуусундагы социалдык педагогиканын орду // Республиканский научно-теоретический журнал. ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА. №12, 2018. Бишкек – 2018. 115-118-б. РИНЦ Импакт-фактор (0,033)
- 13.Социалдык иштер багытындагы кесиптик жогорку билим берүүдөгү философиялык антропологиянын орду //“Ош МУнун жарчысы” илимий журналы. РИНЦ. №3, 2019. – Ош, 2019. 75- 79-Б.
- 14.Социалдык иштердин кесиптик этикасындагы инсандык субъективдүүлүк маселеси //“Ош МУнун жарчысы” илимий журналы. РИНЦ. №3, 2019. – Ош, 2019. 79-83-Б.
- 15.Адам жашоо ишмердүүлүгүнүн социожаратылыштык жана социомаданий шайкештиги // Кыргызстандын көрүнүктүү мамлекеттик жана саясий ишмери Насирдин Исановдун 80 жылдык мааракесине арналган «Кыргызстандын эгемен жолундагы Насирдин Исановдун ролу: тажрыйбалар жана чакырыктар» аттуу илимий-практикалык

- конференциянын материалдарынын жыйнагы. (Ош мамлекеттик университети, 31-август, 2023-ж.). – Ош, –Ош, 2023. – 376 бет.
16. Гуманистические философские основы социальной работы // Akmatov, O.S. Humanistik Philosophical Foundations of Social Work (2023) Advances in Science, Technology and Innovation, Part F1589, pp. 555-559. https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85175166313&doi=10.1007%2f978-3-031-34256-1_97&partnerID=40&DOI:10.1007/978-3-031-34256-1_97 Тип документа: Book Chapter Стадия публикации: Final Источник: Scopus
17. Морально-этические понятия в контексте философской антропологии // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. №2-2 (89). 2024. С. 160-167.
18. К концептуальной характеристике философской антропологии // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. №2-2 (89). 2024. С. 167-174.
19. Философиялык антропологиянын тарыхый-логикалык маңызы // Журнал: «Наука новые технологии и инновации Кыргызстана» №1. 2024. Бишкек.
20. Адамдын социожаратылыштык өңүтү: социалдык ишмердүүлүктөрдүн эволюциясы жана коомдук аң сезимдин детерминанты // Журнал: «Наука новые технологии и инновации Кыргызстана» №1. 2024. Бишкек.
21. Философиялык антропологиянын классикалык жана постклассикалык интерпретациясы // Известия НАН КР, 2024. №1
22. Социально-футурологические идеи Калыгула Бай уулу в контексте философской антропологии // Известия НАН КР, 2024. №1

Акматов Өмурзак Сарытайовичтин 09.00.11 – социалдык философия адистиги боюнча философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Философиялык антропология алкагындагы гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданий табияты» аттуу диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: философия, социалдык философия, философиялык антропология, гуманисттик парадигма, социожаратылыш, социомаданий, адам маңызы, адам табияты, гуманисттик этика, адам доктринасы, философиялар, гуманисттик антропология.

Изилдөөнүн объектиси – философиялык антропологиянын концептуалдык траекториясы, анын социотабияттык жана социомаданий маңызы; адам, индивид, акыл-эс, эрк, эркиндик түшүнүктөрү; рухий баалулуктар; гуманисттик парадигмалар жана этикалык доктриналар. Ал эми, **изилдөөнүн предмети** – философиялык антропологиянын логикалык инструменттери, методдору, теориялык жоболору жана жалпы түшүнүк-категориялары эсептелет.

Изилдөөнүн негизги **максаты** – философиялык антропологиянын концептуалдык маңызын, имманенттүү социалдык табиятын тастыктоо аркылуу социожаратылыштык жана социомаданий шартталган гуманисттик парадигмаларды социалдык-философиялык өңүттө ырааттуу изилдөө.

Изилдөөнүн методдору жана аппаратурасы. Анализ, синтез, аналогия, салыштыруу, моделдештирүү, жалпылоо ж.б. методдор; тарыхый-логикалык; абстрактуулук, конкреттүүлүк; аксиоматикалык, эпистемологиялык, аксиологиялык, праксиологиялык, коммуникативдик, семиотикалык, социодетерминанттык мүнөздөгү теориялык жоболор – методологиялык негиз катары колдонулду.

Изилдөөдөн алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы философиялык антропологиянын маңызы, анын социожаратылыштык жана социомаданий табияты, гуманисттик парадигмалардын, трансгуманисттик долбоордун жана этикалык доктринанын алкагында изилденгендиги менен шартталган. Анда: философиялык антропологиянын, анын ичинде кыргыз философиясындагы адам маңызына арналган изилдөөлөргө аналитикалык талдоо жүргүзүлдү; кыргыз кыртышындагы ойлом материалдары аркылуу философиялардын социалдык-философиялык сегменттери дааналанды; философиялык антропологияны өбөлгөлөгөн социотабияттык жана социомаданий факторлор гносеологиялык рефлексия иретинде каралып, алар болумдук кубулуш катары тастыкталды; философиялык антропологиянын концептуалдык маңызы менен логикалык табияты ааламдашуу алкагында адам маңызын объективдүү аңдоонун адекваттуу формасы экендиги таасындалды; гуманизмдин типологиялык өзгөчөлүктөрүн дааналаган теориялык жоболордун социомаданий табияты жана парадигмалык концепт-белгилери айкындалды; “адам маңызы жана табияты” деп аталган антропологиялык парадигманын мазмундук тилкеси, түшүнүк-түшүнүмдөрү такталды; адам парадигмасынын трансгуманисттик долбооруна жана этикалык доктринасына аксиологиялык жана праксиологиялык талдоо жүргүзүлдү; гуманисттик парадигмалардын социожаратылыштык жана социомаданий өбөлгөлөрү менен болочогу аныкталды.

Колдонуу боюнча сунуштар: Изилдөөнүн натыйжаларын социалдык-гуманитардык, профилдик-тематикалык алкактагы илимий изилдөөлөрдө, ЖОЖдордо: бакалавр, магистр жана аспиранттар үчүн атайын курстарда лекциялык жана семинардык сабактарда пайдаланууга болот.

Колдонуучу тармактары. Изилдөөнүн натыйжаларын келечек муундарды гуманисттик: альтруисттик, этикалык, экологиялык, эстетикалык тарбиялоодо; адамдын ааламдагы жашоо ордун, бактысын, зоболосун бийик тутуу; баалуулуктарды мурастоо; кооздук, сулуулук, сонундук менен асылдык, адептик сапаттарды айкалыштыруу; табият менен шайкеш жашоо сыяктуу асыл сапаттарды калыптоодо, жалпы эле социалдык-гуманитардык ишмердүүлүк чөйрөсүндө пайдаланууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Акматова Омурзака Сарытайовича на тему: «Социоприродная и социокультурная сущность гуманистических парадигм в рамках философской антропологии», представленной на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия

Ключевые слова: философия, социальная философия, философская антропология, гуманистическая парадигма, социоприрода, социокультурный, человеческая сущность, человеческая природа, гуманистическая этика, человеческая доктрина, философы, гуманистическая антропология.

Объект изучения – концептуальная траектория философской антропологии, ее социоприродная и социокультурная сущность; понятия человек, индивид, разум, воля, свобода; духовные ценности; гуманистические парадигмы и этические доктрины. **Предметом исследования** являются логические инструменты, методы, теоретические положения и общие понятия философской антропологии.

Основная цель исследования – последовательное социально-философское исследование гуманистических парадигм, обусловленных социоприродой и социокультурой, посредством подтверждения концептуальной сущности, имманентной социальной природы философской антропологии.

Методы и аппаратура исследования. Анализ, синтез, аналогия, сравнение, моделирование, обобщение и другие методы; историко-логические; абстрактность, конкретность; теоретические положения аксиоматического, эпистемологического, аксиологического, праксиологического, коммуникативного, семиотического, социодетерминантного характера использованы в качестве методологической основы.

Полученные результаты исследования и их новизна обусловлены тем фактом, что сущность философской антропологии, ее социальноприродная и социокультурная природа изучаются в рамках гуманистических парадигм, трансгуманистического проекта и этической доктрины. Проведен аналитический анализ исследований философской антропологии, в том числе посвященных человеческой сущности в Кыргызской философии; выявлены социально-философские сегменты философов на материалах размышлений в Кыргызстане; социоприродные и социокультурные факторы, способствующие развитию философской антропологии, рассматривались в порядке эпистемологической рефлексии и подтверждались как субъективные явления; утверждалось, что концептуальная сущность и логическая природа философской антропологии являются адекватной формой объективного осознания сущности человека в рамках глобализации; утверждалось, что социокультурные аспекты теоретических положений, определяющих типологические особенности гуманизма, раскрыта природа и парадигматические концепт-признаки; уточнена содержательная полоса, понятия антропологической парадигмы “сущность и природа человека”; был проведен аксиологический и праксиологический анализ трансгуманистического проекта и этической доктрины человеческой парадигмы; определено будущее гуманистических парадигм с их социоприродными и социокультурными предпосылками.

Рекомендации по использованию: результаты исследования могут быть использованы в научных исследованиях социально-гуманитарной, профильно-тематической направленности, лекционных и семинарских занятиях в вузах: на специальных курсах для бакалавров, магистров и аспирантов.

Область применения. Результаты исследования могут быть использованы в гуманистическом: альтруистическом, этическом, экологическом, эстетическом воспитании будущих поколений; возвышении человеческого бытия, счастья, свободы во вселенной; наследовании ценностей; сочетании благородства, нравственности с красотой; формировании таких благородных качеств, как гармония с природой, а также в сфере социально-гуманитарной деятельности в целом.

SUMMARY

of the dissertation by Omurzak Sarytaiovich Akmatov on the topic: "Socionatural and sociocultural nature of humanistic paradigms within the framework of philosophical anthropology", submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 09.00.11 - Social Philosophy

Key words: philosophy, social philosophy, philosophical anthropology, humanistic paradigm, socionature, sociocultural, human essence, human nature, humanistic ethics, human doctrine, philosophical themes, humanistic anthropology.

The research object is the conceptual trajectory of philosophical anthropology, its socio-natural and socio-cultural essence; concepts of man, personality, reason, will, freedom; spiritual values; humanistic paradigms and ethical doctrines.

On the other hand, **the research subject** is logical means, methods, theoretical principles and general concepts and categories of philosophical anthropology.

The main goal of the research is to consistently study socio-natural and socio-cultural humanistic paradigms in a socio-philosophical aspect by confirming the conceptual essence and immanent social nature of philosophical anthropology.

Research methods and equipment. Analysis, synthesis, analogy, comparison, modeling, generalization, etc. methods; historical and logical abstraction and concreteness were used as a methodological basis; theoretical provisions of an axiomatic, epistemological, axiological, praxeological, communicative, semiotic, socio-determinant nature.

The obtained research results and their novelty are due to the fact that the essence of philosophical anthropology, its socio-natural and socio-cultural nature is studied within the framework of humanistic paradigms, the transhumanist project and ethical doctrine. They are: an analytical analysis of philosophical anthropology, including studies of human essence in Kyrgyz philosophy; socio-philosophical segments of philosophical teachings were explained through the mental material of the Kyrgyz soil; socio-natural and socio-cultural factors that determine philosophical anthropology were considered as epistemological reflection and affirmed as a meaningful phenomenon; it has been established that the conceptual essence and logical nature of philosophical anthropology is an adequate form of objective awareness of the essence of man in the conditions of globalization; the sociocultural nature and paradigmatic concept attributes of theoretical positions that specify the typological features of humanism have been clarified; the content and concepts of the anthropological paradigm called "human essence and nature" have been clarified; an axiological and praxeological analysis of the transhumanist project and the ethical doctrine of the human paradigm was carried out; the future of humanistic paradigms was determined by socio-natural and socio-cultural prerequisites.

Recommendations: the results of the study can be used in social and humanitarian, specialized thematic research, in lectures and seminars on special courses for bachelors, masters and graduate students.

Application area. Research results can be used in humanistic: altruistic, ethical, environmental, aesthetic education of future generations; to preserve man's place in the Universe, happiness and prosperity at a high level; inheritance of values; beauty, elegance and nobility, a combination of moral qualities; can be used in the formation of noble qualities, such as living in harmony with nature, in the field of social and humanitarian activities in general.